

DARVAI TIBOR

Narratívák a magyar neveléstudomány második világháborút követő két évtizedéből – Ágoston György visszaemlékezése alapján

Bevezetés

1963 és 1965 között a Pedagógiai Szemle hasábjain az alábbi hét magyar neveléstudós visszaemlékezése jelent meg az „Életemről, munkámról” rovatban: Ágoston György, Földes Éva, Hermann Alice, Jausz Béla, Kelemen László, Nagy Sándor és Kiss Árpád. Kutatásunkban e források közül Ágoston György visszaemlékezését vizsgáljuk meg és vetjük össze a hetvenes és a kilencvenes években megjelent Pedagógiai Lexikonok Ágoston Györgyről szóló szócikkeivel (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979).

Kutatásunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy Ágoston Györgynek, a neveléstudomány egyik képviselőjének a pályafutása milyen elemekből épült fel, és hogyan tudjuk azt rekonstruálni visszaemlékezéséből és a Pedagógiai Lexikonok adataiból. Másodsorban arra keressük a választ, hogy az egyes források között – visszaemlékezések, Pedagógiai Lexikonok – milyen különbségek találhatók. Ezek a distinkciók inkább szakmai-pedagógiai vagy nem szakmai-pedagógiai okokra vezethetők vissza. Vizsgálatunkban lényegében Ágoston György életpályájának feltárásával kívánunk hozzájárulni a magyar pedagógia-neveléstudomány huszadik századi történetének jobb megértéséhez.¹

¹ Korábbi tanulmányainkban a visszaemlékező neveléstudósok közül megvizsgáltuk Jausz Béla és Kiss Árpád életét, szakmai pályáját (*Darvai*, 2023, 2024).

A kutatás forrásai

Pedagógiai Szemle

A szovjet sztálinista mintának megfelelően 1950-re Magyarországon is felszámolásra kerültek a neveléstudományi folyóiratok. A Pedagógusok Szakszervezete által kiadott Embernevelés 1949-ben, míg a korszak egyik legrangosabb neveléstudományi társaságának, a Magyar Paedagógiai Társaságnak a lapja, a Magyar Pedagógia 1950-ben jelent meg utoljára (Pénzes, 2016).

A sztalinizált neveléstudományi szaksajtóban az úrt az először 1951-ben kiadott Pedagógiai Szemle töltötte be. A Pedagógiai Szemle ennek megfelelően monopolhelyzetbe került a neveléstudomány területén, hiszen nem létezett riválisa.

A Pedagógiai Szemle 1951-es indulásának évében még a Közoktatásügyi Minisztérium folyóirata, majd a sztálinista politika és pedagógia törésének egyik jeleként 1955-től már az 1954-ben létrehozott és Nagy Sándor által vezetett Pedagógiai Tudományos Intézethez (PTI) tartozik. A Pedagógiai Tudományos Intézet szintén a minisztérium alá tartozott, de ettől függetlenül a folyóirat közvetlen minisztériumi függősége megszakadt. A Pedagógiai Tudományos Intézetet 1962-ben a Központi Pedagógus Továbbképző Intézettel (KPTI) egyetemben az Országos Pedagógiai Intézetbe (OPI) olvasztják be, s ettől kezdve a Pedagógiai Szemle már a Szarka József vezette intézmény folyóirata.

1951-től 1953-ig Vaszkó Mihály a folyóirat főszerkesztője, majd 1953-tól Ágoston György, 1957-től őt követi Szarka József, 1964-ben pedig az Országos Pedagógiai Intézet igazgatóhelyettese, Bakonyi Pál váltja Szarkát. Tehát éppen az 1963 és 1965 között megjelent visszaemlékezések publikálásának időpontjában főszerkesztői váltás valósult meg a Pedagógiai Szemlénél.

Az ötvenes években a szerkesztőbizottsági tagok között találjuk a már említett Ágoston György, Szarka József mellett Nagy Sándort és Szokolszky Istvánt is, de a rendszeresen publikáló szerzők között szerepel Kiss Árpád – különösen az ötvenes évek második felében –, Hermann Alice és Jausz Béla is. Ez azért is fontos számunkra, mert a visszaemlékezések íróinak nagy része megtalálható a lap szerkesztői és publikáló szerzői között, ami azt is bizonyítja, hogy egységes szakmai csoportot alkottak. Ugyanakkor e csoportot nevezhetjük a magyar szocialista neveléstudomány és pedagógia ötvenes évekbeli megalapítóinak, Kiss Árpád kivételével.²

² Kiss Árpádot nem sorolhatjuk a magyar szocialista pedagógia ötvenes évekbeli megalapítóinak közé, hiszen 1951–1953 között Kistarcsára internálták. Kiss egész munkásságában a nyugati

Az egységesítést opponáló desztalinizációs mintának megfelelően 1961-ben jelent meg újból az 1950-ben megszüntetett Magyar Pedagógia, amelynek főszerkesztője Nagy Sándor lett. Áttekintve a Magyar Pedagógia 1964-es szerkesztőségét – Ágoston György, Faludi Szilárd, Földes Éva, Jausz Béla, Kiss Árpád, Nagy Sándor, Révész Imre, Szarka József – azt láthatjuk, hogy a hét visszaemlékező szocialista neveléstudósból öten – Ágoston György, Földes Éva, Jausz Béla, Kiss Árpád és Nagy Sándor – már a Magyar Pedagógia, és nem a Pedagógiai Szemle szerkesztői. Vagyis a Pedagógiai Szemlében megjelent visszaemlékezéseket a Magyar Pedagógia szerkesztői írták, ami egyben azt is jelenti, hogy a visszaemlékezések nem az egész magyar szocialista neveléstudományra reprezentatívak, hanem inkább a magyar szocialista pedagógia ötvenes évekbeli megalapítóira. Hiszen ez a csoport volt az, amely az 1950-es évek elején – tehát a szovjet típusú egypártrendszerű diktatúra kiépülésének időszakában – elfoglalta a neveléstudomány meghatározó kulcspozícióit. Az 1950-es évek elején lesz Ágoston György a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának az elnöke és egyben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a Neveléstudományi Tanszék vezetője (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Nagy Sándor a Pécsi Pedagógiai Főiskola tanára, majd 1952-től az ELTE Neveléstudományi Tanszékének az oktatója lesz (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Jausz Béla a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének lesz a vezetője (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Földes Éva a budapesti Testnevelési Főiskola oktatója lesz (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Ezért nevezhetjük őket a szocialista neveléstudomány „alapító atyáinak”. E csoportban a kivételnek Kiss Árpád tekinthető, hiszen míg az ötvenes évek elején a többiek a felsőoktatási rendszer különböző helyein oktattak, addig őt Kistarcsára internálták.

Érdemes megjegyezni, hogy a neveléslélektani kutató Kelemen László és az óvodapedagógus Hermann Alice³ nem tagjai a Magyar Pedagógia szerkesztőbizottságának. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy ők ketten és az általuk képviselt területek – neveléslélektan, óvoda – nem tartoztak a neveléstudomány legfőbb irányai közé.

mintát képviselte a többi szocialista neveléstudóssal szemben, így habár e szakmai csoport tagja volt, de egyben csoporton kívüli is.

³ Az 1950-es évek szocialista óvodájának történetét Kóger Yvetta (2022 a, b) elemzi részletesen.

Pedagógiai Lexikonok

Kutatásunk második forráscsoportját az 1970-es és az 1970-es években megjelent Pedagógiai Lexikonok adják (Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979).

A hetvenes évekbeli négykötetes lexikon főszerkesztője a visszaemlékezések egyik írója, Nagy Sándor. A szerkesztők között megtaláljuk Ágoston Györgyöt, Bencédy Józsefet, Földes Évát, Gordos Istvánt, Kiss Árpádot, Mészáros Istvánt, Nagy Sándort, Szarka Józsefet és Zibolen Endrét, valamint a tiszteletbeli szerkesztők között az 1974-ben elhunyt Jausz Bélát, Szokolszky Istvánt és Veress Juditot. Jól látható, hogy nagy átfedést mutat a visszaemlékezések íróinak és a Pedagógiai Lexikont szerkesztőknek a csoportja. Lényegében a két szakmai csoport megegyezik. Ami egyben azt jelenti, hogy a hetvenes évekbeli Pedagógiai Lexikonokban a magyar szocialista neveléstudomány ötvenes évekbeli megalapítóinak szakmai és nem szakmai nézetei, értékei és érdekei jelentek meg – ahogyan a hatvanas évekbeli visszaemlékezések esetében is.

Az 1997-es háromkötetes Pedagógiai Lexikon szerkesztői Báthory Zoltán és Falus Iván (Báthory & Falus, 1997). A két lexikon közötti folytonosságot jól érzékelteti, hogy Báthory Zoltán Kiss Árpád, míg Falus Iván Nagy Sándor tanítványa volt.

Fontos megjegyezni, hogy a hetvenes évekbeli lexikon szócikkei nem tartalmazzák az egyes szócikkek szerzőjének nevét arra hivatkozva, hogy a szerkesztők sokat változtattak vagy javítottak a beérkező szövegeken (Nagy, 1976–1979). Emiatt minden szócikk kollektív és nem egyéni munka eredményeként jött létre. Ezzel szemben az 1997-es lexikon már tartalmazza a szócikkek szerzőinek nevét.

A kutatás elméleti kerete

Kutatásunkban a neveléstudósok visszaemlékezéseit, így Ágoston György visszaemlékezését is narratívaként értelmezzük. Tanulmányunkban narratívaként tekintünk minden olyan szövegre, amely eseményekről számol be, és egyben rendelkezik időbeli és oksági koherenciával (Hoshmand, 2005). Meglátásunk szerint ez a megközelítés az, amelyet leginkább fel tudunk használni vizsgálatunkban, hiszen mindegyik visszaemlékező egy történetet, „sztorit” mond el események oksági és időbeli láncolatába fűzve. A narratív megközelítések közül a narratív történeti perspektívát is felhasználjuk (Tamura, 2011).

A narratívákat az oktatáspolitikai-történetre alkalmazott politikatudományi – röviden politológiai – megközelítés segítségével dolgozzuk fel (Sáska, 2018;

Darvai, 2021), ami egyben azt is jelenti, hogy elemzésünk során teret engedünk nemcsak a pedagógiai, hanem a politológiai érvelésnek is. Vagyis összefüggéseket keresünk a szakmai-pedagógiai és a politikai tényezők között. Ennek elemeként az alábbi politikatörténeti szakaszok alapján korszakoltuk Ágoston György narratíváját: 1. A dualizmus ideje, Horthy-korszak, 2. A szocialista-kommunista rendszer kiépülésének időszaka (1945–1950), 3. A Rákosi-korszak (1950–1956); 4. A korai Kádár-korszak (1957–1965) (Gyarmati, 2011).

Kutatásunkban a szocialista korszak neveléstudományi elitjét elemeztük, ennek megfelelően vizsgálatunk egyben értelmiségtörténeti és értelmiségszociológiai vizsgálat is (Nagy, 2013, Kiss, Trencsényi & Hudra, 2021).

Kutatásunk előzményeként tekintünk Golnhofer Erzsébetnek és Szabolcs Évának az Ágoston Györggyel 2005-ben készített interjú kutatására, amely Ágoston György 2012-es halálát követően, 2014-ben jelent meg (Golnhofer & Szabolcs, 2014). Valamint Pénzes Dávid (2021) doktori disszertációjára, amelyben egy fejezet foglalkozik a Pedagógiai Szemlében megjelent hét neveléstudós visszaemlékezésének elemzésével.

Ágoston György visszaemlékezésének elemzése

Közoktatási és felsőoktatási tanulmányok

Ágoston György Pécssett született egy katolizált családban. Ennek megfelelően az elemi iskolát Pécssett végzi el (Golnhofer & Szabolcs, 2014), majd ugyanitt a Széchenyi István Gyakorló Reáliskolában tanul tovább, ezt követően pedig a család Nagykanizsára való költözése okán gimnáziumi tanulmányait az ottani piarista gimnáziumban fejezi be (Ágoston, 1963). A nagykanizsai piarista gimnáziumi évek a szakmai-pedagógiai szocializáció szempontjából is relevánsak, mert itt fogalmazódik meg benne a pedagógia felé való nyitás gondolata, ugyanakkor ekkor még paptanár szeretett volna lenni (Ágoston, 1963).

Ágoston György esete azért is fontos számunkra, mert a visszaemlékező neveléstudósokon belül azt a mintát képviseli, akik nem főiskolát – vagy tanítóképzőt – végeztek, hanem akik egyetemen szerezték meg felsőoktatási oklevelüket. Ágoston 1938-ban iratkozott be a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának latin–francia tanár szakára, majd 1940-től Szegeden folytatta tanulmányait – mivel a tanár szakosokat Szegedre helyezték át Pécsről –, és itt szerezte meg 1943-ban középiskolai tanári oklevelét (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Egyetemi pedagógiaoktatói közül többek között a nagy tanítványi körrel rendelkező irodalmár Sík Sándort

emeli ki (Ágoston, 1963). A szegedi egyetemen ekkor a pszichológiával és pedagógiával is foglalkozó és egyben nagy tudományszervező Várkonyi Hildebrand Dezső óráit Ágoston nem hallgatja – narratívája szerint (Ágoston, 1963).⁴ Ha szakmai szempontból elemezzük az egyetemi pedagógiai tanulmányokról való reflexiót, akkor Ágoston is elmondja, hogy visszatekintve a pedagógiai-neveléstudományi oktatást ő sem tartotta kielégítőnek, ahogyan korábban a főiskolai szintű képzést Nagy Sándor sem (vö. Nagy, 1963). Erről tanúskodik, hogy Ágoston György visszaemlékezésében ekkor még az irodalmi és filozófiai műveltség relevánsabbnak tekinthető, mint a pedagógiai. E pedagógiai „deficitről” tanúskodik, hogy meghatározó oktatói közül az irodalomtörténész Bir-kás Gézát, a klasszika-filológus Marót Károlyt és Kerényi Károlyt nevezi meg (Ágoston, 1963). Az egyetemi szintű pedagógiai oktatás másik kritikája is megjelenik nála, amely szerint az egyetemi pedagógiai oktatás nem feltétlenül vagy kevéssé készítette fel a tudományos pályára (Ágoston, 1963).

Tanulmányaival párhuzamosan nevelőtanári állást vállalt egy szegedi fiúinternátusban (Ágoston, 1963). Narratívája szerint e szakmai szocializációs élmény fordította pedagógiai érdeklődését a neveléstudományra, a közösségi nevelés és az erkölcsi nevelés kérdései felé (Ágoston, 1963).

Az egyetemi tanulmányok nemcsak szakmai szempontból nevezhetők hangsúlyosnak, hanem a Horthy-korszak társadalmára adott reflexió okán is. Hiszen a negatív attitűd a Horthy-korszak irányába szinte minden neveléstudós visszaemlékezésének, narratívájának közös bázisa. Nem véletlenül, hiszen ez a Kádár-korszak rendszerideológiái közé tartozott. E mozzanat az alábbi módon fedezhető fel Ágoston esetében: „a társadalomban nincs minden rendben, arra személyes tapasztalataim döbentettek rá. Egyre világosabbá vált előttem, hogy egy olyan társadalom, amely vagyon és származás alapján különbözteti meg az embereket, amelyben a születés jogán érdemtelenül előnyökhöz lehet jutni, a hivatottak előtt pedig el van zárva az út, nem jó társadalom, valamilyen módon meg kell változtatni” (Ágoston, 1963, p. 1022.).

Az életútban ezt követte a világháború élménye. Munkaszolgálatos lett – ahogyan Mérei Ferenc is –, majd sikerült onnan megszöknie. E trauma hatására kerül kapcsolatba a kommunista mozgalommal és a marxizmussal (Golnhofer & Szabolcs, 2014). Erre így emlékezik vissza Ágoston: „A háború nagy nevelőiskola volt számomra, amelyben addigi utópista ábrándokat kergető vallásos világnézetem teljesen átalakult. Megértettem a fasizmus lényegét, kapcsolatba

⁴ Később pontosít Ágoston, és elmondja, hogy Várkonyinak csak egyetlen óráján vett részt, de azt követően elment a további órák meghallgatásától. Visszaemlékezésében nem részletezi, hogy mi volt ennek az oka (Ágoston 1963).

kerültem harcos antifasisztákkal és kommunistákkal. Hatásukra 1944 októberében Romániába szöktem, ahol a román kommunisták vezetésével részt vettem a Bukarestben szép számmal összegyűlt magyar menekültek antifasiszta szervezésében. Ott kezdtem először tanulmányozni a marxizmust” (Ágoston, 1963, p. 1023.).

1945–1950. A szocialista-kommunista rendszer kiépülésének időszaka

A világháborús trauma szervesen átvezet az 1945-tel kezdődő új társadalmi, politikai és jelen esetben az oktatásügyi folyamatokba való bekapcsolódásba. A világháborút megelőző időszak és maguk a világháborúban szerzett tapasztalatok sokakban, különösen azokban, akik munkaszolgálatosok voltak, megerősítették azt a hitet, amely szerint felépíthető, megteremthető egy igazságos társadalom, ahol ilyen jellegű események nem történhetnek meg (vö. Kornai, 2005). E hit pedig a Szovjetunió által kínált kommunista-szocialista társadalmi berendezkedés képében realizálódott a legrelevánsabban. Erről így referált Ágoston György: „Hova léphettem volna be? [...] Mert abban hittem, hogy lehet egy új Magyarországot fölépíteni, [...] ahol nem fordulhat elő ez, ami megtörtént” (Golnhofer & Szabolcs, 2014, p. 74.).

Mindezek miatt Ágoston György 1945 márciusában belépett a kommunista pártba (Ágoston, 1963). 1946–1948 között pedagógus szakszervezeti titkár lett Debrecenben, tagja a debreceni pártbizottságnak, agitációs munkát végez, és kultúrpolitikai cikkeket ír. Ez egyben a marxizmus tanulásának időszaka (Ágoston, 1963). Azt mondhatjuk, hogy a korszakra jellemző mozgalmi életben, agitációs munkában jelentékenyen részt vett Ágoston György. Ennek megfelelően e mozzanat nemcsak Ágoston, hanem a visszaemlékező neveléstudósok közül többeknél is megjelenik, például Jausz Bélánál és Kelemen Lászlónál is (Jausz, 1963; Kelemen, 1964). Természetesen az életpálya ezen nem szakmai elemeit a Pedagógiai Lexikonok nem tartalmazzák, csak az 1963-as visszaemlékezés (Ágoston, 1963).

Ezzel párhuzamosan és oksági összefüggésben lassan, de biztosan Ágoston oktatói, tanári pályafutása is elindul. 1945-ben a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban tanár (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997), majd az egyetemen tanárjelölteknek tart *Gazdasági és társadalmi ismeretek* címmel előadásokat, ahol a marxizmus alapjairól tanít (Ágoston, 1963). Erről az időszakról írja Nagy Sándor visszaemlékezésében, hogy ez a marxizmus „tanítva tanulásának” időszaka (Nagy, 1963). Ágoston 1948-ban a debreceni egyetemen filozófiából, esztétikából és szociológiából doktorál, fizetés nélküli adjunktus lesz (Ágoston,

1963; Báthory & Falus, 1997). 1963-as narratívája szerint a korszak nagy hatású protestáns pedagógusát, Karácsony Sándort már marxista szemmel hallgatta, így nem került a „karácsonyizmus” bűvkörébe (Ágoston, 1963).

Ágoston számára a nagy ugrást az ideológiai-mozgalmi és pedagógiai-neveléstudományi munka hatására az 1949-es év hozza el, amikor is egyetemi tanulmányainak helyszínén, Szegeden a Pedagógiai Főiskola igazgatója lesz, mindössze 29 évesen (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). A hetvenes évekbeli lexikonban – melynek Ágoston is az egyik szerkesztője – az Ágostonról szóló szócikkben a második világháborút követően az 1949-es főiskolai igazgatóság lesz az első adat, amely említésre kerül (Nagy, 1976–1979).

Az újonnan létrehozott, a Polgári-iskolai Tanárképző bázisán szerveződő Pedagógiai Főiskola feladataként a szaktanárok képzése lett kijelölve a szovjet mintára létrehozott nyolcosztályos általános iskola felső tagozata számára (Sáska, 2015). Ágoston György mindössze 29 évesen nyerte el ezt a korszakban nagy presztízsű feladatot. Emellett nemcsak a főiskolai, hanem az egyetemi szintű pedagógiai képzésben is részt vesz, a fiatal generáció tagjaként az idősebb Tettamanti Béla professzor mellett pedagógiát oktat (Ágoston, 1963; Nóbik & Pukánszky, 2009). Közben a szegedi egyetem pártbizottságának titkára, és a Csongrád megyei pártbizottság tagja is (Ágoston, 1963).

A Pedagógiai Lexikonok Ágoston Györgyről közölt életrajzi elemei az 1945-ös évig és Ágoston narratívája lényegében – néhány kisebb eltéréstől eltekintve – megegyeznek. Ezzel szemben az 1945 és 1950 közötti korszak életrajza hiányos a lexikonokban, nem adják vissza a biográfia mozgalmasságát. Különösen az Ágoston által is szerkesztett hetvenes évekbeli lexikonra jellemző ez. Azonban ez nem meglepő, hiszen a lexikonok szakmai-pedagógiai dokumentumok lévén nem tartalmazzák az életút nem szakmai elemeit, például a pártbizottsági és szakszervezeti tagságokat, pozíciókat.

1950–1956. A Rákosi-korszak

Ágoston Györgynek az 1949 és 1952 közötti szegedi pedagógiai főiskolai igazgatósága a kiépülő sztálinizmus, a Rákosi-korszak kezdeti éveire esik. 1963-ból visszaemlékezve e korszakra és saját munkásságára Ágoston a „voltak hibák, de...” narratívát használja. Ami jelen esetben azt jelenti, elismeri a dogmatizmus, vagyis a sztálinizmus felbukását kezdeti munkásságán, ezt ő sem tudta kikerülni, azonban mégiscsak marxista, tehát nem polgári pedagógiát művelt. Mint írja: „Hibákkal, torzításokkal, egyoldalúságokkal, de a leglényegesebb kér-

désekben alapvetően helyesen segítette az én tevékenységem is kiépíteni és védelmezni a pedagógia marxista ideológiai pozícióit. Jóleső érzéssel tölt el ma is, hogy azok között voltam, akik felismerték Makarenko tanításának jelentőségét, maradandó értékét” (Ágoston, 1963. 1025. o.).

Az 1952-es év Ágoston György szakmai pályafutásának jelentős éve. Ekkor jelentek meg *A közösségi nevelés és az úttörő mozgalom*, valamint *Az ifjúsági szervezetek munkája az iskolában* című kötetei (Ágoston, 1952 a, b). Ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága eddigi munkássága alapján – kötetei és főiskolai igazgatósága –, tehát nem a kandidátusi disszertáció megírásának és megvédésének eredményeként, odaítéli számára a kandidátusi fokozatot (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997).⁵ Szintén 1952-ben egyetemi docensnek nevezik ki az ELTE Neveléstudományi Tanszékén, és a tanszék vezetésével bízzák meg (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Ezzel párhuzamosan 32 évesen az MTA Pedagógiai Főbizottság elnöke lett. Egy évvel később, 1953-ban az egyetlen hazai neveléstudományi folyóirat, a Pedagógiai Szemle főszerkesztője lesz. A pályafutás ötvenes évek eleji szakmai mozzanatai és a neveléstudomány struktúrájában elfoglalt helye alapján azt mondhatjuk, hogy Ágoston György 33 évesen – krisztusi korban – a csúcson van, hiszen ekkor a magyar neveléstudományban ennél nem létezett magasabb státusz.

Ágoston György budapesti szakmai munkásságának idejére esett az 1956-os forradalom. Mint a korszak vezető neveléstudósa részt vett a Hruscsov által az SZKP XX. kongresszusán meghirdetett desztalinizációs hullám egyik magyarországi pedagógiai szakmai eseményén, a Petőfi-kör pedagógusvitáján, annak is a második ülésén 1956. szeptember 28-án. A 2005-ben készült interjú szerint „a pártközpont egyik funkcionáriusának erőteljes felszólítására” (Golnhofer & Szabolcs, 2014, p. 77.) vett részt a pedagógusvitán. Itt a korszak rituáléinak megfelelően (kikényszerített?) önkritikát gyakorolva elítélte saját, sztálinista korszakbeli pedagógiai-neveléstudományi munkáját. Az önkritika az alábbi módon jelent meg beszédében: „A sztálini, zsdánovi kultúrpolitika mélyen rányomta bélyegét és megfertőzte egész munkásságomat. Tragikus, hogy így van, de jó, hogy visszavonhatatlanul vége van” (Hegedűs & Rainer, 1992, p. 90.). Mindemellett érvelésében a korábban megismert „volták hibák, de...” érvelést használta, és igyekezett megvédeni munkásságát: „Lelkes híve, propagálója voltam Makarenko eszméinek, akit az alkotó dogmatikusmentes pedagógia egyik legnagyobb alakjának tartok. [...] Hirdettem, hogy a gyermekek neve-

⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az 1970-es évekbeli Pedagógiai Lexikon nem tartalmazza a kandidátusi fokozat megszerzésének évét.

lését tapasztalataik bázisára kell helyezni, és hogy ez a tapasztalati bázis a jól megszervezett iskolai közösség, amelyben kibontakozik a gyermek aktivitása, öntevékenysége, amelyben a gyermek nem csupán tárgya, hanem alanya is a nevelésnek” (Hegedűs & Rainer, 1992, p. 91.). 1963-as visszaemlékezésében lényegében elfogadja a pedagógusvitán elmondott érveit, és azt mondja: „Nem is annyira azt sajnálom, amit elmondtam, mert azzal lényegében ma is egyetértek, hanem azt, hogy egyáltalán felléptem az ellenforradalom szellemi előkészítésének fórumán, és hogy védekeztem akkor, amikor harcolni kellett volna” (Ágoston, 1963, p. 1026.).

Alig egy hónappal a pedagógusvita után kitört a forradalom.

1957–1965. A korai Kádár-korszak

Ágoston 1963-as narratívájában leírta, hogy november 4-e után belépett az MSZMP-be, és az új párt támogatójaként a bölcsészkarri pártszervezet egyik megalapítója is lett, vagyis „szívvel-lélekkel támogattam a megalakult forradalmi munkás-paraszt kormány politikáját” (Ágoston, 1963, p. 1027.). Az új kádári politika, a kétfrontos harc – revizionizmusellenesség és dogmatizmusellenesség⁶ – implementálójaként részt vett a neveléstudomány területén lezajlott „füredi-vitában” (Ágoston, 1958).

1958–1959-ben a kiépülő Kádár-rendszer egészében és így az oktatásügy területén is új ciklus kezdődött. Az új oktatáspolitikai szakasz iránya leginkább a személycserékben kristályosodott ki, és ez nagyban érintette Ágoston Györgyöt is. Ágoston 1959-ben az ELTE Neveléstudományi Tanszékének éléről a szegedi József Attila Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékére került mint intézetigazgató. A döntésben vélhetően szerepet játszott a Petőfi-kör pedagógusvitáján való szereplése és az ott tett önkritikája, hiszen a kádári vezetés a pedagógusvitát az ellenforradalom szellemi előkészítési fórumaként tartotta számon. A 2005-ös vele készült interjúban is megerősítette ezt az érvelést, és azt mondta, hogy áthelyezéséről Benke Valéria művelődésügyi miniszter döntött, aki szerint Ágoston György ellenforradalmár volt, így nem maradhatott az ELTE Neveléstudományi Tanszékének élén.

Ágoston 1963-as visszaemlékezése szerint nem „törésként” élte meg Szegedre helyezését (Ágoston, 1963). E narratívát erodálja a szegedi iskola egyik tanulmánya, mely szerint a Szegedre helyezés bukásként értelmezhető, és így élte meg Ágoston György is – a kezdetekben mindenféleképpen –, még akkor

⁶ Ekkor a revizionizmus Nagy Imre, míg a dogmatizmus Rákosi Mátyás politikáját jelentette.

is, ha később Szegeden iskolateremtő személyiséggé vált (Nóvik & Pukánszky, 2009). Ugyanezt a narratívát erősíti meg a 2005-ben vele készült tanulmány is (Golnhofer–Szabolcs, 2014).

A bekövetkező oktatásügyi változások hatására a neveléstudomány ötvenes évek eleji megalapítói kiszorultak az oktatáspolitikából és az oktatásirányítás rendszeréből a tudomány, a felsőoktatás világába. Ezzel lényegében csökkent oktatásirányítói befolyásuk. Azonban e változás szakmai-tudományos és publikációs eredményekkel is bírt, s ez a motívum meg is jelent narratívájukban, így Ágoston Györgynél, korábban Jausz Bélánál és Nagy Sándornál is (Ágoston, 1963; Jausz, 1963; Nagy, 1963). Ennek megfelelően a konszolidálódó Kádár-korszakban már nem a negyvenes évek végi mozgalmár, szakszervezeti vagy az ötvenes évek eleji tanszékalapítói szerep a domináns, hanem a tudományos rendszerben való előrehaladás. E mintázatot erősíti meg, hogy Ágoston 1961-ben egyetemi tanár lesz (Ágoston, 1963; Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979). Ugyanezen mozzanat indikátoraként értelmezhető, hogy sorra jelennek meg Ágoston György visszaemlékezésében a publikációs eredmények. Még budapesti munkásságához kapcsolódik a *Pedagógia I. Neveléstudomány* című kötetének megírása, amely 1959-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál (Ágoston, 1959). E munkája értelmezése szerint reflexió a forradalomra és az azt megelőző sztálinista korszakra (Ágoston, 1963). Már a szegedi tanszékvezetői évekhez kapcsolódik az 1961-ben megjelent *A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai* című monográfiája (Ágoston, 1961), valamint az 1964-ben a Jausz Bélával közösen írt *Pedagógia II. A nevelés elmélete* című kötete is (Ágoston & Jausz, 1964).

5. Következtetések

Forrásaink által rekonstruálva Ágoston György életét azt mondhatjuk, hogy az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején a politika „felemelte” őt. Hiszen ő lett az 1950-es évek első felének vezető neveléstudósa. Azonban ahogyan megváltozott a politika iránya az 1956-os forradalmat követően, úgy személye valamennyire háttérbe szorult, többek között a Petőfi-kör pedagógusvitáján való szereplése miatt is. Mindezekről függetlenül Ágoston György a korszak meghatározó neveléstudósa volt.

Megállapítható, hogy a politika által való „felemelés” és „törés” mozzanata nem egyedi a visszaemlékező neveléstudósok között. Lényegében mindegyik neveléstudós ezeken a szakaszokon ment át az 1950-es években. Kiss Árpádot 1951 és 1953 között Kistarcsára internálták (Kiss, 1964; Báthory & Falus,

1997). Hermann Alice 1952-ben már nem a Fővárosi Tanács óvodai ügyekért felelős felügyelője, hanem rövid időre egy nevelőotthonban lesz nevelőtanár (Hermann, 1964). Földes Évát 1954-ben elbocsátották a Testnevelési Főiskoláról, és a Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalat munkatársa lett (Földes, 1964). Kelemen László 1954-ben megkapta a burzsoá formalizmus, vagyis az antimarxizmus vádját, amely a korszak legsúlyosabb bűne. Azonban az MTA Pedagógiai Bizottsága megvédte munkásságát (Kelemen, 1964). Egyedül Jausz Béla pályafutásából hiányzik a törés, hiszen az 1950-es évek elejétől nyugdíjazásáig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének a vezetője maradt (Jausz, 1963; Báthory & Falus, 1997; Nagy, 1976–1979).

Összességében azt mondhatjuk Ágoston György életéről és visszaemlékezéséről és a többi neveléstudóséről is, hogy egy tipikus 20. századi kelet-közép-európai értelmiségi életút rajzolódik ki előttünk. Ebben vagy inkább ezekben az életutakban az egyén és az államhatalom akarva-akaratlanul összeütközésbe került, többször is. Ahol az utóbbi minden esetben erősebb volt, mint az előbbi. E konfliktus az életutak töréseiben és újrakezdéseiben jelent meg leginkább.

Az életút megszakítottságaitól, újrakezdéseitől függetlenül Ágoston György iskolateremtő személyiség volt. S talán ez a mozzanat az életút mondanivalója: legyen bármilyen zord is a politikai-társadalmi környezet, az alkotó tudományos munkára mindig van lehetőség.

Irodalom

- Ágoston Gy. (1952a): *A közösségi nevelés és az úttörőmozgalom*. Szocialista Nevelés Könyvtára, Budapest.
- Ágoston Gy. (1952b): *Az ifjúsági szervezetek munkája az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ágoston Gy. (1959): *Pedagógia 1. A nevelés elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ágoston Gy. (1961): *A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ágoston Gy. (1963): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*, 13. 11. sz. 1021–1028.
- Ágoston Gy & Jausz B. (1964): *Pedagógia 2. A nevelés elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Báthory Z. & Falus I. (1997) (szerk.): *Pedagógiai Lexikon I–III*. Keraban, Budapest.
- Darvai, T. (2021). Makarenko-értelmezések Magyarországon a hosszú 1950-es években. *Iskolakultúra*, 31. 5. sz. 27–40.

- Darvai T. (2023): Jausz Béla visszaemlékezése életére, munkásságára. In Katte-in-Pornói R. & Tóth P. & Kanczné Nagy K. (szerk.): *Oktatás egy változó világban – Kutatás, innováció, fejlesztés*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete, Budapest–Debrecen. 313–325.
- Darvai, T. (2024): “The tale of the unfortunate collision of the earthen pot and the iron pot haunted me”: Árpád Kiss’s recollection of his life and work. In: Langerné Buchwald J. & Koós I. & Velics G. (szerk.): *Az oktatás határ-dimenzió*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete. Budapest–Debrecen. 292–305.
- Földes É. (1964): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*, **14**. 1. 75–82.
- Golnhofer E. & Szabolcs É. (2014): Adalékok egy neveléstudomány életúthoz: Ágoston György 1949-1959 között. In Fizel N. & Nóbik A. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 67–81.
- Gyarmati Gy. (2011): *A Rákosi-korszak: Rendszerváltó-fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*. ÁBTL-Rubicon, Budapest.
- Hegedűs B. A. & Rainer M. J. (1992): *A Petőfi Kör vitái VI. – Pedagógusvita. Múzsák – 1956-os Intézet*. Budapest.
- Hermann A. (1964): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*, **14**. 10. sz. 932–939.
- Hoshmand, L. T. (2005). Narratology, cultural psychology, and counseling research. *Journal of Counseling Psychology*. **27**. 2. sz. 178–186.
- Jausz B. (1963): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*, **13**. 6. sz. 545–555.
- Kelemen L. (1964): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*, **14**. 6. sz. 579–586.
- Kiss Á. (1964): Életemről, munkámról... *Pedagógiai Szemle*, **14**. 3. sz. 295–395.
- Kiss E. & Trencsényi L. & Hudra Á. (2021): *Abszolút pedagógusok. Új szempontok a XX. századi értelmiségtörténet kutatásához*. Létra Alapítvány – Magyar Pedagógiai Társaság. Budapest.
- Kóger Y. (2022a): Relationship between families and kindergartens in Hungary in the 1950s. *Journal of Childhood, Education & Society*, **3**. 3. sz. 293–307.
- Kóger Y. (2022b): Az óvodáskorú gyermek fő nevelési színtereinek, azaz a család és az óvoda kapcsolatának alakulása az ötvenes években. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*. **10**. 4. 220–244.
- Kornai J. (2005): *A gondolat erejével: rendhagyó önéletrajz*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy P. T. (2013): Elitszociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány*. **2**. 2. sz. 40–59.
- Nagy S. (1963): Életemről, munkámról. *Pedagógiai Szemle*. **13**. 9. sz. 829–840.

- Nagy S. (1976–1979) (szerk.). *Pedagógiai Lexikon I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nóvik A. & Pukánszky B. (2009): A tudományos nomenklatúra kialakulása a szegedi egyetemen Tettamanti Béla és Ágoston György példáján. In: Németh A. & Biró Zs. H. (szerk.): *A magyar neveléstudomány a 20. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 73–97.
- Pénzes D. (2016). A hazai pedagógia szaksajtó-kutatás történetéhez: a Pedagógiai Szemle genezise. *Neveléstudomány*, **4**. 3. 36–48.
- Pénzes D. (2021). *A neveléstudományi elit átalakulása a Rákosi-korszakban*. Doktori Értekezés. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem.
- Sáska G. (2015): Az általános iskola és az emlékezetpolitika – a szovjet forgatókönyv és a nemzetnevelők. *Educatio*, **24**. 4. sz. 11–35.
- Sáska G. (2018): Igény az igazság monopóliumára. A politikai és világnézeti marxizmus-leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában. *Pedagógia-történeti Szemle*, **5**. 1–2. 1–52.
- Tamura, E.: (2011). Narrative History and Theory. *History of Education Quarterly*, **2**. 150–157.